

Ю.О.Саунова

**ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ КРИТЕРІЇВ, РІВНІВ ТА
ПОКАЗНИКІВ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ
МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ**

В статъе рассматривается проблема критериев, уровней и показателей экологического сознания будущих учителей биологии.

In article examines the problem of criteria, stages and indices of perspective Biology teachers' ecological consciousness.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Розв'язання гострих екологічних проблем потребує, передусім, розв'язання відповідних психолого-педагогічних проблем. Подолання кризових явищ у природі повинно спиратися на суттєві зміни наявного антропоцентричного та технократичного типу екологічної свідомості. Проблема визначення критеріїв, показників та рівнів екологічної свідомості є актуальною, бо дозволяє детальніше зрозуміти її сутність, що, в свою чергу, є передумовою до створення ефективної технології формування екологічної свідомості майбутніх вчителів біології.

Аналіз наукових досліджень, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблему критеріїв, показників та рівнів сформованості екологічної свідомості досліджували вітчизняні та зарубіжні психологи та педагоги: Амосов Н.М., Бешелев С.Д., Виготський Л.С., Гуревич Ф.Г., Глазачов С. М., Львовичкіна А.М., Матрусов І.С., Моргун В.Ф., Нінова Т.С., Нікало Н.Г., Реймерс Н.Ф., Талізїна Н.Ф., та ін. Вчені акцентували увагу в більшій ступені на змісті екологічної свідомості, меншій – на умовах її розвитку. Аналіз наукових джерел з проблеми дослідження приводить до висновку, що поки що не має єдиної чітко визначеної системи критеріїв, показників та рівнів сформованості екологічної свідомості. Є необхідність створення структурно-функціональної моделі формування екологічної свідомості майбутніх вчителів біології, і, особливо засобами навчально-виробничої практики, чому раніше увага не приділялася.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення критеріїв, показників та рівнів сформованості екологічної свідомості майбутніх вчителів біології.

Виклад основного матеріалу. Спостерігаючи розвиненість компонентів екологічної свідомості та їх відповідних властивостей, ми спробували виявити динаміку формування досліджуваного феномену й охарактеризувати рівні її сформованості. З цією метою виділялися ті критерії, на основі

яких визначаються рівні динаміки досліджуваного нами поняття.

Поняття “критерій” у спеціальних джерелах означає ознаку, відповідно до якої робиться оцінка, “мірило для визначення оцінки предмета чи явища; ознака взята за основу класифікації” [4,181]. У загальному розумінні критерій розглядається як ознака, на основі якої оцінюється що-небудь, мірило суджень [1,117].

Серед критеріїв варто використовувати критерій духовної дистанції як результат втілення в життя її ціннісно-сислової системи. Цей критерій дозволяє визначити, якою мірою студент зміг втілити духовні цінності в структуру своєї особистості і використовувати їх для власного удосконалення. В шкалі духовної дистанції ступінь наближеності до нас тієї чи іншої події відповідає ступеню зачеплення наших почуттів цією подією.

Під духовною дистанцією слід розуміти найвищі прояви духовності, коли зникає дистанція між індивідом і світом. Духовно розвинута особистість – це та людина, для якої весь навколишній світ має особистісний сенс. Виділяючи духовну дистанцію як критерій розвиненості екологічної свідомості особистості студента, важливо конкретизувати якісні й кількісні показники цього критерію.

За допомогою якісно-змістовного критерію визначаємо наявність і рівень розвиненості екологічної свідомості особистості студента через духовні цінності. Як відомо такі цінності лежать в основі творчої екологічної свідомості і входять до внутрішнього плану діяльності особистості. Духовне має свою динаміку, яка ґрунтується на прагненні особистості до цінностей. Духовна особистість у своїй діяльності мотивується цінностями, які виходять за межі його “Я”.

З погляду кількісного критерію, ми відзначаємо відсутність або наявність, а також ступінь виразності духовної дистанції між індивідом та його навколишнім світом. Особистість, яка переконана у власній причетності до навколишнього світу не може не усвідомлювати своєї відповідальності за інші форми життя. Тому так важливо в

епoxy нової екологічної кризи, переусвідомити своє місце у світі і почати перехід на новий етап еволюційного розвитку, при якому етичні принципи - сутнісний регулятор, механізм регуляції відносин людей. Звідси випливають наступні показники - спроби особистості зрозуміти навколишній світ, проникнути в суть речей і явищ, в суть самого феномена людини: усвідомлення Природи суб'єктом відносин, бачення її цілісності і необхідне для цього прагнення одержувати системні знання про світ.

Розглядаючи питання, які пов'язані з відповідальністю особистості за навколишній світ постає проблема "людини в середовищі. Відповідальність за навколишній світ представлена у свідомості особистості студента такими показниками, як присутність образу Природи як цілісного живого організму, його здатності усвідомлювати себе частиною світу, не тільки соціального, але і природного, бачити живе навколо себе і мати здатність співвідносити себе з іншою формою життя, бажання одержувати знання екологічної спрямованості.

Вираженням будь-якого відношення є діяльність. Специфіка процесу формування науково-обґрунтованої екологічної свідомості визначається, головним чином, своєрідністю діяльності, широким спектром виконання функцій, з яких основними є творче усвідомлення нових наукових ідей, визначення свого відношення до них і до дійсності, яка змінюється, рішення проблемних задач. Для здійснення цих функцій майбутній вчитель біології повинен мати стратегічну готовність до "зовнішньої" екологічно творчої діяльності, при якій будь-який вчинок студента розглядається в межах екологічно припустимого, спостерігається і виявляється його здатність і готовність до організації діяльності не в боротьбі з природою, а за створення умов життя в ній.

Творчість як практична участь у виробництві матеріальних й духовних цінностей суспільства неможлива без пошуків сенсу життя. Наявність пошуку сенсу життя вимагає відповідальності людини за власні вчинки, що в подальшому формує гуманістичні ідеали. Отже, найважливішою характеристикою праці вчителя є творчість. Людина, яка може

застосувати принцип творчої діяльності у власній особливій сфері праці – є всебічно розвинутою особистістю. Тому потрібно у процесі підготовки майбутнього вчителя поставити за мету розвиток у студента особистісних якостей, серед яких головні – здатність усвідомлення необхідності змін обставин, необхідності самозмін, здатність знайти в собі засоби для практичного здійснення цієї мети.

У нашому дослідженні ми розглядаємо феномен творчої екологічної свідомості як вищої форми розвитку науково-обґрунтованої екологічної свідомості, як механізм прояву духовної, екологічної культури особистості, свідомості майбутнього вчителя біології. Такий підхід дозволяє нам йти від вчителя як особистості до вчителя як фахівця. Отже, за таким переконанням, на сучасному етапі розвитку суспільства здійснювати початок виходу з екологічної і психологічної кризи людини має бути саме вчителювання, як основної частини в ланцюжку соціалізації особистості.

У творчій екологічній свідомості майбутнього вчителя біології духовна дистанція може проявлятися у трьох ознаках. До них відносимо: відповідальність особистості за навколишній світ, пошуки сенсу життя, творчу діяльність. У цій системі трьох взаємозалежних ознак жоден не існує без іншого. Так, визначив показники екологічної свідомості, за виділеними нами критеріями, ми маємо можливість виявити динаміку формування цього складного особистісного утворення і надати характеристику рівнів її розвитку.

Під рівнем екологічної свідомості ми розуміємо якісний облік і взаємодію зазначених вище критеріїв і показників. Майже кожен наступний рівень відрізняється від попереднього більш високим ступенем розвитку і поглибленням змісту екологічної свідомості. Підставою для визначення рівнів розвитку екологічної свідомості служать сутність і характер провідної діяльності. Рівень екологічної свідомості залежить від повноти й об'єктивності знань особистості. Тобто, чим вищий рівень емпіричного і теоретичного у пізнанні, тим ґрунтовнішими є процеси формування свідомості.

При визначенні рівнів сформованості екологічної свідомості Медведєв В.І. та Алдашева А.А. виходять із специфіки її видів і виділяють три її рівні: нижчий (перший), другий й третій. На нижчому рівні ієрархії знаходиться базова (загальна) активна екологічна свідомість, на другому – науково-обгрунтована екологічна свідомість, на третьому – активна, творча екологічна свідомість або її ще називають професійна екологічна свідомість. Щодо загальної активної екологічної свідомості, то вона базується на життєвій очевидності того чи іншого явища і неспроможна розібратися у певних відношеннях, оскільки відсутні навички критичного аналізу тоді, як для науково-обгрунтованої екологічної свідомості критерієм істини є науковий експеримент на базі якого формуються наукові знання. Третій рівень є найвищим, ідеальним.

Вищезазначеним ученим вдалося простежити залежність рівня розвитку екологічної свідомості від домінуючого компонента, який визначає функції, кількісні та якісні показники розвитку свідомості. Так, наприклад, базова (загальна) активна екологічна свідомість характеризується тим, що емоційно-почуттєва складова знаходиться на першому плані, а інтелектуальна і вольова – на останньому. На науковому рівні розвитку екологічної свідомості інтелектуально-пізнавальний компонент домінує над всіма іншими складовими. Безумовно, значення кожного з компонентів на різних рівнях розвитку екологічної свідомості може бути відносно мале, але, як свідчать експериментальні дослідження авторів їхня наявність або відсутність майже завжди вдається простежити. Очевидно, що результати пізнання найвищого рівня – ідеї, мають визначальний вплив не лише на свідомість, а й на екологічний світогляд особистості. На думку Лисенко Н.В., принципово важливе значення ідеї полягає в тому, що в ній віддзеркалюється об'єктивно існуюча дійсність, дається її оцінка і формулюється практична мета діяльності особистості. Ідеї є принципово важливими у поясненні тих екологічних явищ, в умовах яких відбувається пошук нових способів і шляхів розв'язання породжених проблем [2, 7-10].

Найважливішим для характеристики особистості є типовий, провідний для неї спосіб відносин до іншої людини і, відповідно, до самого себе. Фахівці виділяють чотири принципових рівні у структурі особистості: езопів, групоцентричний, просоціальний (гуманістичний) і духовний (есхатологічний).

Відповідно до цієї структури особистості кожній сходинці відповідає своя орієнтація на зовнішній світ і змінюється вона за умови переходу на інший рівень розвитку. Разом з орієнтацією на світ змінюється відношення людини до природи. Отже, на першому і другому рівнях – Природа виступає як засіб існування людини, на третьому і четвертому – природа і людина партнери у навколишньому просторі, майбутнє яких залежить від їх співпраці. На практиці всі чотири рівні так чи інакше присутні в кожній людині, і в якийсь момент, хоча б епізодично, ситуативно перемагає один рівень, а в якийсь – інший. Однак, при цьому цілком можна говорити про деякий типовий для даної людини профіль відносин до Природи, а поєднавши всі вихідні показники в одну систему можна визначити рівні сформованості екологічної свідомості особистості, яка у своєму розвитку проходить декілька рівнів. Динаміка професіоналізму майбутніх педагогів в позитивний бік можлива в тому випадку, якщо процес екологічної підготовки студентів у вищій школі буде орієнтуватися на високий (еталонний) рівень їх екологічної свідомості. Для досягнення студентами високого рівня цієї важливої характеристики їх професіоналізму необхідна цілеспрямована і систематична робота по формуванню екологічної свідомості не лише в процесі аудиторних занять в умовах лекційно-семінарської системи, але й в ході навчально-виробничої практики.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Таким чином, необхідність розробки даної проблеми викликана відсутністю спеціальних робіт з цілісним, системним, компонентно-структурним та рівневим аналізом екологічної свідомості як особливого феномену особистості майбутнього вчителя біології як професіонала. Розкриття зазначеної проблеми дозволяє конкретизувати зміст екологічної свідомості.

У перспективі ми плануємо створити структурно-функціональну модель формування екологічної свідомості майбутніх вчителів біології (засобами навчально-виробничої практики) та визначити умови її реалізації.

Література

1. Большой Советский энциклопедический словарь. – М: Советская энциклопедия, 1990. – 1631 с.
2. Лисенко Н.В. Еколого – педагогічна культура вихователя дошкільного закладу. – Івано – Франківськ: Видавництво “Плай” Прикарпатського університету ім. В.Стефаника, 1994, - 243 с.
3. Мамешина О.С. Психологічні умови розвитку екологічної свідомості старшокласників у системі позашкільної освіти: Автореф. дис. канд. псих. наук: 19.00.07 / інститут педагогіки і психології професійної освіти академії педагогічних наук України. – К., 2004. – 25 с.
4. Украинский Советский энциклопедический словарь. В 3-х томах. – К., 1988. Т. 2.